

Shariarechtspraak in Nederland. Realiteit of Fictie?

Laurens Bakker*

I Inleiding

Komt geschillenbeslechting of een andere vorm van uitlegging van regels op basis van de sharia voor in Nederland, in welke mate en met betrekking tot welke vragen? Aan de hand van deze onderzoeksvraag van de ministeries van Justitie en WWI heeft een team van onderzoekers van de Radboud Universiteit Nijmegen in de winter van 2009 en het voorjaar 2010 een intensief onderzoek uitgevoerd naar de beleving, toepassing en waardering van sharia door moslims in Nederland¹ waar dit artikel grotendeels op gebaseerd is. Het besluit van de Nederlandse regering dit onderzoek uit te laten voeren, kwam voort uit de behoefte inzicht te verkrijgen in de invloed van sharia als normatief kader, een kwestie die in meerdere Europese landen speelde.² Een onderzoeksrapport van de Britse organisatie Civitas³ over het voorkomen van op sharia gebaseerde tribunalen in Groot-Brittannië kreeg in juni 2009 ruime aandacht in de internationale media. De onderzoekers stelden dat Groot-Brittannië 85 sharia courts telde die onafhankelijk van, en zelfs in tegenspraak met, het Britse recht opereerden. Een zorgwekkende ontwikkeling, daar deze courts de rechtseenheid van de Britse staat ondermijnen en een op religie gebaseerde autoriteit over delen van de bevolking claimen die indruist tegen de vrijheid van godsdienst, mensenrechten in bredere zin en andere zekerheden verankerd in het Britse recht.⁴

Het Civitas-rapport gaf aanleiding tot maatschappelijke ongerustheid in Groot-Brittannië en erbuiten, zoals op discussiefora, blogs en krantenberichten op het internet direct is na te gaan.⁵ Het is opvallend dat in veel van deze publicaties een sterke nadruk ligt op sharia als het normerende kader van een bewuste poging Europa sluipenderwijs te islamiseren. Sharia wordt gezien als een bedreiging voor

* Laurens Bakker is docent en onderzoeker bij het Instituut voor Culturele Antropologie en Ontwikkelingsstudies, en het Instituut voor Rechtssociologie, beide behorende tot de Radboud Universiteit Nijmegen.

1 Zie Bakker e.a. (2010).

2 Zie Bakker e.a. (2010), p. 1, 3 voor enkele voorbeelden.

3 MacEoin en Green (2009).

4 MacEoin en Green (2009), p. 11.

5 In Nederland gaf het rapport ook aanleiding tot Kamervragen, en daardoor tot de toezegging van de minister van Justitie het onderzoek naar geschillenbeslechting op basis van sharia te laten uitvoeren. Zie voor Kamervragen bijv. *Kamerstukken II 2008/09, Kamervraagnummer 2009Z12804* (Kamerleden Wilders en Fritsma), *Kamerstukken II 2008/09, 31 700 VI*, nr. 160 voor een beantwoording van deze en andere vragen over shariarechtbanken door de minister van Justitie, en *Kamerstukken II 2009/10, 32123, VI 5* voor een parlementaire discussie over de problematiek.

de westerse vrijheden, voor niet-moslims en voor de rechtsstaat. In deze visie zijn sharia en moslims – mogelijk zelfs de islam in haar totaliteit – en principes, zoals vrijheid van het individu en democratie, elkaar uitsluitende waarden. Tegelijkertijd is er sprake van een toenemende wetenschappelijke literatuur waarin wordt onderzocht hoe moslims in Europa islam en nationale, niet-islamitische rechtssystemen combineren in hun dagelijkse levens.⁶ Deze literatuur laat een complexer, maar ook meer genuanceerd beeld zien, waarin sprake is van vervlechting van islamitische en ‘westerse’ waarden; men kiest elementen uit beide repertoires in het vormgeven van de eigen ideeën en de eigen positie binnen de samenleving. Hoewel een dergelijke genuanceerde benadering van moslimidentiteit op zich gerechtvaardigd wordt door verschillende studies binnen Nederland⁷ en daarbuiten⁸, wordt dit bemoeilijkt door de directe verbinding tussen islam en sharia die in de publieke beeldvorming overheerst, en wellicht ook door de verbintenis tussen de individuele moslim en zijn gemeenschap. Als sharia het normgevend aspect van de islam is en hier niet van afgeweken kan worden zonder tegen de normen van de gemeenschap in te gaan – een veralgemenisering van het populaire beeld op internet – hoeveel ruimte is er dan voor het individu, is het wel mogelijk om een breder normatief kader aan te wenden of doet een verstikkende collectieve norm iedere ontwikkeling in die richting vastlopen?

Deze vraag brengt drie belangrijke deelvragen naar voren. Ten eerste is er de vraag hoe sharia door moslims in Nederland wordt geconceptualiseerd in het dagelijks leven. Ten tweede is er het punt van autoriteit; wie bepaalt welke shariaregels van toepassing zijn en op welke wijze wordt toegezien op naleving? Ten derde is er de essentiële vraag wie de Nederlandse moslimgemeenschap vormen en welke algemene en richtingbepalende leiders ze heeft. Deze vragen vormen de hoofdonderwerpen van de volgende drie paragrafen.

2 Het definiëren van sharia in Nederland

In het debat in Nederland wordt vaak gesproken over ‘de’ sharia, terwijl dit begrip op meerdere manieren te interpreteren is.⁹ Overheersend is een emotie van angst voor sharia,¹⁰ waarbij sharia door niet-moslims wordt gezien als een streng wetstelsysteem waarin steniging of het afhakken van ledematen als gepaste en rechtvaardige strafmaten zijn opgenomen.¹¹ De diversiteit in de implementatie van shariaregels in islamitische landen wereldwijd maakt echter duidelijk dat er sprake is van een grote variatie in opvattingen en uitlegging.¹² Kort gezegd is er geen sprake van een helder omschreven normatief stelsel waarover binnen de islamitische wereld volledige consensus bestaat. De regels van de sharia worden verspreid over de verschillende bronnen van de islam gevonden. Binnen de islamitische wereld is er vanwege deze

verspreide vindplaatsen sprake van verschillende uitleggingen en prioriteringen van deze regels, en diensgevolge van een verscheidenheid in rechtsscholen. Deze omstandigheden maken dat er geen sprake is van één wereldwijd, door alle moslims geaccepteerde sharia.¹³ Bovendien omvat sharia niet puur rechtsregels, maar kent ze daarnaast ook religieuze, morele en sociale regels¹⁴ waarvoor door verschillende rechtsscholen en verschillende uitleggers verschillende graderingen van ge- of verbod zoals verplichting, aangeraden, toegestaan, afgeraden en verboden onderscheiden worden.¹⁵ Sharia is dus niet alleen en zelfs niet per se een juridisch systeem, maar betreft ook voorschriften en adviezen die eerder betrekking hebben op goed gedrag dan op een rechtsorde. Sharia biedt een theologisch fundament voor een normatief kader in brede zin. Een versimpeling tot rechtssysteem laat dit niet alleen buiten beschouwing, maar kan ook te veel autoriteit aan sharia toeschrijven.

Het populaire debat in Nederland wordt echter sterk overheerst door een visie waarbij niet alleen gesproken wordt over de sharia als een coherent en uniform systeem, de nadruk wordt ook gelegd op de juridische aspecten.¹⁶ Veenendaal's conclusie¹⁷ dat een eventuele shariarechtbank in Nederland geen bedreiging voor de rechtsorde zou zijn, omdat een shariarechtbank niet door de wetgever erkend is, daarom geen juridische beslissingsbevoegdheid heeft en zeker geen opvolging van uitspraken kan afdwingen, illustreert deze benadering. Hoewel rechtstechnisch juist, gaat ze voorbij aan de sociale dimensies van shariaregels, en juist daar kan de kracht van een dergelijke rechtbank liggen. Kun je als moslim een door een shariadeskundige – of zelfs een shariarechtbank – gedane uitspraak naast je neerleggen? Ben je juist niet geboden deze boven de Nederlandse –wereldlijke – wet en rechter te plaatsen? In een extreem geval zou een shariarechtbank de Nederlandse rechtsorde die haar niet erkent, op haar beurt niet kunnen erkennen. Ze zou dan naar Nederlands recht illegaal opereren, maar door haar aanwezigheid en beroep op de islam kunnen maken dat moslims zich met problemen tot deze shariarechtbank wenden, omdat de gemeenschap dit moreel juist acht; zij het uit eigen overtuiging of door peer pressure genoodzaakt.

Bij een dergelijk rechtsspluralisme waarbij bovendien dwang een rol kan spelen, zou de situatie zonder meer zorgwekkend zijn. Essentieel voor het bestaan van een dergelijke situatie is echter de betekenis die moslims in Nederland aan het concept sharia toeschrijven. Een Marokkaanse imam uit Limburg gaf de volgende omschrijving:

‘Sharia is het leven. De islam geeft oplossingen tot het einde van het leven. Sharia is ook een navigatiesysteem. Je moet een bestemming volgen en je moet weinig fouten maken om in het paradijs te komen. [...] De sharia is de weg naar het paradijs en gaat over alles, over bijvoorbeeld vrouwen, de natuur, niet-moslims en oude mensen.’

6 Zie bijv. Bowen (2010); Fournier (2010); Nielsen en Christoffersen (2010); Triandafyllidou (2010).

7 Zie bijv. Douwes e.a. (2005); Groen en Kranenberg (2009).

8 Zie Ramadan (1999); Laurence en Vaisse (2006).

9 Oldenhuis e.a. (2007), p. 119.

10 Berger (2007), p. 506.

11 Oldenhuis e.a. (2007), p. 123.

12 Zie bijv. Otto (2010).

13 Zie Karim (1999); Berger (2005).

14 Zie bijv. Peters (2009).

15 Zie bijv. Akgündüz (2010), p. 21.

16 Zie voor kritische benaderingen Berger (2005) en Ter Borg (2010).

17 Zie Veenendaal (2009).

Sharia, dus, als een paraplu van regels voor alle aspecten van het dagelijks leven. Hoewel abstract, is dit een goed voorbeeld van de definities die we onder de ‘deskundige’ respondenten – waarmee we doelen op personen met een door de gemeenschap erkende grote kennis van sharia – aantreffen.¹⁸ Men gaf aan dat sharia breed is en normen, waarden, handelingen, rechten en gebruiken omvat die echter praktisch toegepast dienen te worden in het dagelijks leven.¹⁹ Dit vergt interpretatie, en daardoor kennis die ‘gewone’, niet-deskundige moslims naar eigen zeggen ontbeerden.

Tot onze verbazing meldde een vijfde van de als ‘gewone moslims’ geclassificeerde respondenten niet bekend te zijn met het begrip sharia.²⁰ Deze mensen bleken veelal een lage opleiding genoten te hebben, en zelden tot nooit een moskee te bezoeken, zich weinig gelegen te laten liggen aan de oproep tot gebed of de instructie halal voedsel te eten, maar beschouwden zich desondanks toch als moslim. Ook andere respondenten gaven aan niet direct een concreet beeld bij sharia te hebben. De omschrijving die een studente van Marokkaanse afkomst ons gaf, geeft een voorbeeld. Zij stelde:

‘Ik gebruik het woord sharia niet. Ik weet wel wat het is, maar sharia is voor mij persoonlijk te zwaar. Als ik over sharia praat zou ik mezelf de hele tijd afvragen of ik wel zo [volgens sharia] zou kunnen leven. Ik noem het liever regels, dat maakt het lichter. Maar het is geen bewuste keuze om sharia niet te noemen, dat is gewoon zo gekomen. Ik probeer als goede moslim de regels na te leven.’

Zij spreekt over regels die moeten worden nageleefd liever dan over sharia an sich, en probeert zo de vragen en instructies waar ze zich voor gesteld ziet, bevatbaar en leefbaar te houden. Een soortgelijke, op de praktijk van het dagelijks leven gerichte benadering troffen we vaak onder de ‘gewone moslims’. Men is niet dusdanig met religie bezig dat rekening houden met de duiding van mogelijke geloofsregels een permanente onderstroom van het dagelijks leven is. Men werkt, gaat naar school of de universiteit, zorgt voor het huishouden, ontmoet familie en vrienden, en houdt zich binnen dit kader niet of weinig met geloofsregels bezig. Een belangrijke reden hiervoor is dat de regels van alledag, de regels voor een ‘goed leven’ grotendeels bekend zijn. Zolang er zich geen zeer afwijkende situaties voordoen, is er voor veel respondenten uit deze categorie dan ook geen noodzaak zich in de sharia te verdiepen.

Toen we een jonge groenteboer van Marokkaanse afkomst naar zijn visie op sharia vroegen, antwoordde hij: ‘Ja, dat is belangrijk. Maar inhoudelijk weet ik er niets van. Geen tijd voor’. Een taxichauffeur van Turkse afkomst begon hard te lachen, en

meldde dat hij zich daar niet mee bezighield. Op de vraag of hij dan wel een moslim was, antwoordde hij, nu weer serieus:

‘Jazeker, maar ik moet voor mijn leven rekenschap geven aan Allah. Niet aan een oude imam of een ander persoon. Ik moet voor mijn gezin zorgen en wil dat mijn kinderen verder komen dan ik. Mijn vrouw werkt ook, ze heeft ook een betere baan dan ik. Moet ik haar dat verbieden als een conservatieve imam ergens dat zegt? Echt niet. Dat is niet hoe Allah wil dat wij leven. En het is ook geen sharia.’

De eigen verantwoordelijkheid, waar door deze chauffeur op gewezen werd, is een punt dat door vrijwel alle respondenten naar voren werd gebracht. Mag een moslim tangodansen? Volgens sommige Nederlandse moslims zeker niet. Anderen zien er geen probleem in, mits de persoon in kwestie maar voor zichzelf in het reine kan brengen dat de dans toegestaan is.

Echter, het zou een onjuiste simplificering zijn om te stellen dat de uitleg en toepassing van en breed spectrum aan meer en minder verplichtende shariaregels puur de eigen verantwoordelijkheid van individuen is. ‘Gewone moslims’ bepalen, evenals deskundigen, niet eenduidig hoe shariaregels binnen de context van hun leven moeten worden uitgelegd. Duiding en advisering is het werk van autoriteiten, en dit is ook de groep waar we –indien we deze zouden vinden – zoiets als een shariarechtbank verwachtten.

3 Sharia, conflict en autoriteit

Het zoeken van shariarechtbanken was niet de essentie van onze onderzoeksopdracht, maar vanwege het Civitas-rapport en de publieke en parlementaire aandacht voor het onderwerp desalniettemin een belangrijk aandachtspunt. De term rechtbank is problematisch, omdat deze in de context van de Nederlandse staat zou impliceren dat de staat er zijn autoriteit aan verleend heeft. Dat zou zeker niet het geval zijn, maar zouden we daarom niet van rechtbanken kunnen spreken? Om deze kwestie niet tot hoofdpunt te maken, hanteerden we een definitie die vooral gericht was op het onderscheiden van de elementen die een rechtbank maken en niet op gouvernementele erkenning. We stelden dat een rechtbank een instituut is dat: (a) helder, en voor de doelgroep herkenbaar geprofileerd is (b) waar onafhankelijke rechters (c) binnen een consistente organisatievorm (d) op basis van erkende kunde en autoriteit (e) wetgeving toepassen (f) volgens vastgestelde procedures (g) ten einde bindende uitspraken te doen (h) waarvan de naleving kan worden afgedwongen.²¹

We hebben geen instituties getroffen die aan de bovenstaande elementen voldeden en daarom geconcludeerd dat er in Nederland geen shariarechtbanken opereren. We hebben die conclusie gebaseerd op antwoorden van respondenten, wanneer we direct naar het bestaan van dergelijke instituties vroegen en op de data die we vergaarden over de procedures van geschiloplossing, de identiteit van de bemiddelaars, het bestaan van geschilbeslechting en de bindendheid van oordelen. Op vrijwel alle

18 De complete definitie van islamdeskundigen in het onderzoek luidde: personen die inhoudelijke kennis hebben vergaard over sharia, veelal een publieke rol binnen een islamitische gemeenschap vervullen en door andere leden van de gemeenschap worden aangewezen als personen met veel kennis over sharia. In dit onderzoek omvat deze groep onder meer imams, theologisch geschoolde bestuursleden van moskeeën en islamdocenten binnen en buiten de moskee.

19 Overigens gaf men vaak ook aan wat sharia niet is: eerwraak en vrouwenbesnijdenis fungeerden hier prominent in.

20 Bakker e.a. (2010), p. 37.

21 Gebaseerd op Shapiro (1981), p. 1-2; Verheugt (2003), p. 94-99.

bovengenoemde punten – erkende kunde is een mogelijke uitzondering – moesten we concluderen dat er geen sprake was van geïnstitutionaliseerde organisaties die de macht hebben bindende uitspraken te doen. Dat betekent niet, zoals we ook in het onderzoeksrapport beargumenteerden, dat er geen sprake is van toepassing of uitleg van sharieregels, maar wel dat we in Nederland geen ‘shariarechtbank’ hebben aangetroffen. In het kort valt over de verschillende elementen het volgende op te merken:

- a. *Helder en herkenbaar.* Veelal weten moslims goed wie in hun omgeving een grondige kennis van de sharia heeft. Dit is niet per se de imam, het kan ook een lid van het moskeebestuur, een ouder – of anderszins ervaren – lid van de gemeenschap zijn. Iemand met een gedegen opleiding in de islam, eventueel door zelfstudie, maar ook een familielid of goede vriend. Vaak betreft het een man, maar dat hoeft niet. Oudere vrouwen hebben meer kennis en levenservaring dan jongere en kunnen voor hen als vraagbaak fungeren, en de vrouw van de imam of een andere prominente man is voor vrouwen vaak een prettiger bron dan de man zelf. Deze mensen profileren zich vrijwel nooit als shariadeskundigen. Ulama’s, geleerden op het gebied van de islam en sharia tot wie men zich zou kunnen wenden voor een advies of oordeel, zijn niet in Nederland gevestigd. Enkele respondenten gaven aan dat door Europa reizende ulama’s gevraagd kunnen worden om langs te komen teneinde een advies te geven of een oordeel te vellen. Dit kost echter vaak het nodige geld. Er zijn geen instituten, of gebouwen die specifiek voor dit doel worden gebruikt of er publiekelijk mee adverteren.
- b. *Onafhankelijke rechters.* De personen die om raad, bemiddeling of een oordeel worden gevraagd, zijn zeer vaak leden van de eigen gemeenschap, soms van de eigen familie. Er is een voorkeur voor deze mensen, omdat het probleem zo in vertrouwde kring blijft en de persoon zelf de situatie goed kent, maar ook omdat de raadvragenden de door hen benaderde goed kennen. Een andere mogelijkheid is het raadplegen van ulama’s, imams of sheikhs in het buitenland, via telefoon of e-mail. Dit wordt vooral door jongeren gedaan, aangezien zij het medium beter beheersen dan oudere generaties. Een dergelijke zoektocht naar authentieke informatie geeft echter ook problemen. Een maatschappelijk werker van Marokkaanse afkomst stelde:

‘Op internet zijn er cowboys, deze mensen doen zich voor als deskundigen en kramen de grootste onzin uit. Het zijn adviezen die individuen geven en het is onduidelijk waar ze hun informatie vandaan halen. Er kan een man met een baard voor de camera op internet zich voordoen als een super-imam. Ik ben geen voorstander van deze wildgroei.’

- c. *Een consistente organisatievorm.* Aangezien we nergens informatie over een permanent forum aantreffen, meenden we dat er wellicht sprake zou zijn van commissies die bijeenkwamen als en wanneer er een beroep op ze werd gedaan. Dit bleek niet het geval te zijn, met uitzondering van één moskee waar de imam een commissie voorzat die zich bezig hield met het op verzoek beslechten van geschillen, het bijstaan van de zieken en het wassen van de doden. In alle an-

dere gevallen lieten respondenten hun besluit of, en zo ja, op wie, ze een beroep deden voor advisering of beslechting afhangen van het onderwerp en hun persoonlijke voorkeuren.

- d. *Erkende kunde en autoriteit.* De keuze voor een te raadplegen deskundige wordt naast door een eventuele sociale relatie, vooral bepaald door diens kennis van de sharia en de uitleg van regels. Erkenning van die kunde is dus essentieel in de afweging. Autoriteit is daarentegen geen gegeven. Een oordeel of advies kan goed worden bevonden, maar dat wil niet zeggen dat het ook acceptabel is voor partijen. Het staat partijen vrij om ook andere deskundigen te raadplegen en zo meerdere adviezen of oordelen te vragen alvorens zelf een besluit te nemen.
- e. *Wetgeving toepassen.* Zoals in de vorige paragraaf is beargumenteerd, is het moeilijk om sharia puur als wetgeving te zien. Respondenten gaven aan een balans tussen Nederlands recht en de islam te zoeken, en waren vrijwel unaniem in de mogelijkheden die het Nederlandse recht ze bood. Een salafistische respondent vertelde dat hij in Nederland vrijer kan leven dan in Pakistan of menig Arabisch land, waar autoritaire regimes heersen die veelal claimen islamitisch te zijn, maar in praktijk eigen interesses nadrukkelijk laten voorgaan. Het Nederlands recht regeert Nederland, en daarbinnen kan men ruimte zoeken. Een respondent stelde:

‘Puur theologisch gezien is de islamitische wet boven elke aardse wet verheven, maar sharia bepaalt dat een moslim zich altijd dient te houden aan de geldende wetgeving van het land waar hij of zij woont. Ook als het de wetgeving van een niet-moslimland betreft. Wanneer de wetgeving hem of haar zou dwingen om zelf de islamitische geloofsregels met de voeten te treden, dan moet naar een ander land worden uitgekeken waar men wel een islamitisch leven kan leiden.’

Toepassing en opvolging van adviezen moest volgens vrijwel alle respondenten plaatshebben binnen het kader van de Nederlandse wet om acceptabel te zijn. Hier zag men ook een probleem met het raadplegen van buitenlandse autoriteiten die de Nederlandse samenleving en wetgeving niet kenden en soms onacceptabele adviezen gaven die dan eerst door islamdeskundigen naar de Nederlandse context ‘vertaald’ moeten worden.

- f. *Vastgestelde procedures.* Deze zijn we nergens tegengekomen. Advisering, bemiddeling of geschilbeslechting hebben plaats door middel van een gemeenschappelijke discussie tussen partijen en deskundigen waarbij het de bedoeling is tot een oplossing te komen. De nadruk ligt in een dergelijk gesprek op het vinden van een vergelijk en het herstellen van de relaties indien er sprake was van een conflict. Religie kan hier richtinggevend bij werken. Een jonge Marokkaanse vrouw vertelde ons:

‘Indien de personen die in geschil zijn gelovig zijn, wordt islam vaak gebruikt als troefkaart. Islam raakt de zwakke plek van mensen, omdat moslims niets verkeerd willen doen tegenover Allah. De betrokkenen zullen dan eerder het geschil oplossen en niet in strijd blijven.’

Echter, religie is niet per se doorslaggevend en kan ook worden ingezet om een bereikte overeenstemming officieel te sanctioneren. Een Somalische imam die bemiddelt in geschillen, vertelde:

‘Ik zoek oplossingen niet alleen bij shafi’ieten [rechtsschool in Somalië], ik kijk ook naar wat andere rechtsscholen zeggen. Ik zoek welke theologische school bruikbaar is voor het oplossen van het probleem. Een humane oplossing is belangrijk. Ik vind het belangrijk om een probleem goed op te lossen. Dan kijk ik naar wat mogelijk is, niet naar wat de precieze regels zijn volgens één rechtsschool.’

- g. Bindende uitspraken. Aangezien het goed mogelijk is om bij advisering verschillende deskundigen te raadplegen, is het niet zo dat het advies van deze deskundigen bindend is. Het getuigt van enige tact om na raadpleging van een gerespecteerd lid van de gemeenschap niet in het openbaar te verkondigen dat men zijn advies niet overneemt, maar het is een geaccepteerde keuze. Dit wordt anders naarmate er meer mensen bij de zaak betrokken zijn geraakt. Bijvoorbeeld wanneer leden van twee families samen met prominente leden van de gemeenschap hebben bemiddeld in een conflict en een oplossing hebben voorgesteld, of wanneer op verzoek door een deskundige een geschil is beslecht. Het conflict is dan bekend en de oplossing ook. Afwijken is dan geen reële optie meer.
- h. Afdwingbaarheid. In feite is naleving van adviezen, voorgestelde oplossingen of beslechtingen niet afdwingbaar, maar naarmate de zaak groter is en meer mensen er bij betrokken zijn, wordt afwijzen van de bereikte conclusie sociaal moeilijker. Deze conclusie niet accepteren geeft aan dat de wens van de familie en de gemeenschap niet erkend wordt, en dat kan sociale pressie of zelfs uitsluiting tot gevolg hebben. Respondenten geven aan dat de Nederlandse wet in veel gevallen een individu kan beschermen, maar hij of zij zal dan vaak de keuze moeten maken tussen de bescherming van de wet en de wil van familie of gemeenschap. Juridische vrijheid bestaat, maar kan een prijs hebben. Echter, volgens respondenten – inclusief politie en gemeentelijke instellingen – komt dit sporadisch voor.

Alle respondenten hadden wel eens een beroep op een deskundige gedaan. Vrijwel altijd ging het dan om het vragen van advies. Geschiloplossing kan ook tot deze categorie behoren, indien één of meer partijen deskundigen benaderden voor advies om een probleem of een conflict te verhelpen. De meeste respondenten hadden op die wijze ook kennis van gevallen van geschiloplossing. Niet per se uit de eerste hand, maar door middel van ervaringen van familie of vrienden. Het ging dan meestal om relatief simpele zaken, en de grens tussen advisering en geschiloplossing bleek hier vrij klein te zijn. Geschilbeslechting, waarbij men expliciet een deskundige aanzoekt om een oordeel te vellen in een conflict en men het stadium van gezamenlijk zoeken naar een oplossing gepasseerd is, komt zelden voor. De drie categorieën – advies, geschiloplossing en geschilbeslechting – zijn fluide, maar in de meeste gevallen wordt een (mogelijk) conflict in de eerste twee opgelost. Het behoud van goede relaties en sociale harmonie kunnen hier als een reden voor worden

gezien, evenals de onwil van individuen om in negatieve zin de aandacht op zich te vestigen.

4 Autoriteit en de Nederlandse moslimgemeenschap

Een voor ons onderzoek essentiële bevinding was het gegeven dat ‘de Nederlandse moslimgemeenschap’ niet bestaat. Moslims in Nederland delen een geloof, maar verschillen in etnische achtergrond, regionale afkomst en taal. Ze volgen verschillende rechtsscholen en verschillende uitleggingen van sharia en hoewel het op zich niet ondenkbeeldig zou zijn dat religie als overkoepelende factor deze verschillen neutraliseert, is dat tot op heden niet het geval. Verschillende belangenorganisaties vertegenwoordigen verschillende groepen, en moskeeën trekken veelal bezoekers met een gedeelde etnische en linguïstische achtergrond. De Nederlandse moslimgemeenschap bestaat niet, ook niet als *imagined community* om met Anderson te spreken.²² De verschillende Marokkaanse, Turkse, shi’itische, soennitische en andere gemeenschappen zijn daarvoor te prominent in hun diversiteit. Er is daardoor ook geen sprake van een door alle groepen erkende religieuze autoriteit. Zou een groep een kandidaat naar voren schuiven, dan denken respondenten uit andere groepen dat ze hier met de nodige scepsis tegenover zouden staan.

Respondenten gaven aan deze situatie niet problematisch te vinden. Men heeft geen behoefte aan een geïnstitutionaliseerd sharia-instituut, omdat de Nederlandse wetgeving – voor zover men daarmee in aanraking komt – niet als problematisch of als in tegenspraak met de islam wordt ervaren. Een jonge respondent van Turkse afkomst stelde:

‘Elk land, ook Nederland, voert de sharia voor een deel uit. In Nederland zou je, denk ik, kunnen zeggen dat 60 procent van de wet al sharia is. Veel onderdelen zijn aanwezig in de wet. [...] Stelen en moorden zijn ook absoluut verboden in islam.’

Door sommigen werd de suggestie van een op sharia gebaseerd juridisch orgaan ronduit als een belediging van het eigen kunnen opgevat. Men was kritisch over het begrip dat de deskundigen, die in een dergelijk instituut zitting zouden moeten nemen, zouden hebben van het niveau van moslims in Nederland, en over de grond, de bevoegdheid die een dergelijk instituut zou hebben om te oordelen. Een studente van Marokkaanse komaf zei:

‘Ik kan zelf nadenken, en deskundigen benaderen als ik dat nodig vind. Ik bepaal wel wie en waarom, en wat ik doe. Dat gaat geen oude man met een baard voor mij doen. Zo’n instituut zou echt onzin zijn, zeker als het juridische status zou krijgen.’

22 Anderson stelt dat een *imagined community* een sociale constructie is waarvan het lidmaatschap voorgesteld eerder dan dagelijks ervaren praktijk is (een natie, geloofsgenoten, voetbalfans). Geen enkel lid kent alle andere vanuit het dagelijks leven of rechtstreeks contact, veel leden zullen elkaar nooit ontmoeten, omdat de gemeenschap daar te groot en verspreid voor is (1991, p. 6-7).

5 Conclusie

De vraag die de titel van dit stuk vormt – shariarechtspraak, feit of fictie? – heb ik in de voorgaande paragrafen getracht te beantwoorden. Uit ons onderzoek blijkt op geen enkele wijze dat er in Nederland sprake is van een geïnstitutionaliseerde vorm van rechtspraak gebaseerd op sharia, en komt daarnaast naar voren dat het gebrek aan structuur, homogeniteit en samenhang binnen de moslimgemeenschap het onwaarschijnlijk maakt dat shariarechtspraak op overkoepelende en diepgravende wijze ingevoerd zou kunnen worden. Toch wil dat niet zeggen dat het bestaan van shariarechtspraak daarom uit te sluiten is: dezelfde omstandigheden maken het voor een ieder mogelijk om uitspraken te doen en die door middel van een interpretatie van shariaregels te onderbouwen. Al zou een dergelijke 'shariarechtbank' niet de steun van de overgrote meerderheid van de moslimbevolking hebben, een ieder kan zich op sharia beroepen om een daad te legitimeren.

We vonden dat voor Nederlandse moslims sharia een normerend kader vormde waar veelal vanuit eigen inzicht invulling aan wordt gegeven, aangevuld met adviezen van anderen, vaak shariadeskundigen, waar een individu dit nodig acht. Men tracht geschilbeslechting te voorkomen en probeert eerder door bemiddeling en advisering een conflict op te lossen. Deze vorm heeft veruit de voorkeur, omdat de mate van privacy groter is – het conflict is nog niet zo bekend in de gemeenschap – en partijen en bemiddelaars daardoor meer ruimte hebben om tot een vergelijk te komen. Dit maakt echter dat dergelijke bemiddeling een diffuus gebied is waar geen duidelijke regels of procedures voor te onderscheiden zijn. Mede hierdoor is niet helder te krijgen wat de rol van sociale dwang is, een aspect dat bij het zoeken naar formele mechanismen slecht zichtbaar wordt.

Wellicht de belangrijkste bevinding is dat het beeld van 'de' sharia waar alle moslims zich onvoorwaardelijk aan dienen te houden, zwaar overtrokken en hopeloos gesimplificeerd blijkt te zijn. Moslims in Nederland zijn niet non-stop met islamitische regels bezig, en stellen die evenmin zonder meer boven de Nederlandse wet. Velen zijn zeer tevreden met die wetgeving, de ruimte die ze biedt voor islamitische normen en de mate waarin shariaregels er – hoogstwaarschijnlijk onbewust – in geïncorporeerd zijn.

Literatuur

Ahmed Akgündüz, *Introduction to Islamic law*, Rotterdam: IUR Press 2010.

Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London and New York: Verso 1991 (1983).

Laurens Bakker, Anoeschka Gehring, Krista van Mourik, Maurice Claessen, Chris Harmsen en Egbert Harmsen, *Sharia in Nederland. Een studie naar islamitische advisering en geschilbeslechting bij moslims in Nederland*, Instituut voor Culturele Antropologie en Ontwikkelingsstudies/Instituut voor Rechtssociologie, Radboud Universiteit Nijmegen 2010. Te downloaden via <www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/sharia.aspx?cp=44&cs=6796>.

Maurits Berger, 'Sharia in Europa? Welke sharia?', *Eutopia* 2005-11, p. 8-235.

Maurits Berger, 'Sharia in Nederland is vaak keurig Nederlands', *Mens en Maatschappij* 2007, p. 506-510.

John Bowen, *Can Islam be French? Pluralism and Pragmatism in a Secularist State*, New Jersey: Princeton University Press 2010.

Dick Douwes, Martijn de Koning en Welmoet Boender, *Nederlandse moslims. Van migrant tot burger*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2005.

Pascale Fournier, *Muslim Marriage in Western Courts. Lost in Translation*, Farnham: Ashgate 2010.

Jannie Groen en Annieke Kranenberg, *Opstand der Gematigden. De groeiende weerbaarheid van Nederlandse Moslims*, Amsterdam: Meulenhoff 2009.

Jonathan Laurence en Justin Vaisse, *Integrating Islam. Political and Religious Challenges in Contemporary France*, Washington DC: Brookings Institution Press 2006.

Karim Karim, 'Changing Perceptions of Islamic Authority among Muslims in Canada, the United States and the United Kingdom,' *Choices* 1999-2 at <www.irpp.org>.

Denis MacEoin en David Green (red.), *Sharia Law or 'One Law for All?'*, Londen: Civitas 2009.

Jørgen Nielsen en Lisbet Christoffersen (red.), *Shari'a as a Discourse. Legal Traditions and the Encounter with Europe*, Farnham: Ashgate 2010.

F.T. Oldenhuis, J.G. Brouwer, D.N.R. Wegerif en F.E. Keijzer, *Schurende relaties tussen recht en religie*, ISW, Rijksuniversiteit Groningen, Assen: Koninklijke Van Gorcum 2007.

R. Peters, 'Fikh (rechtswetenschap)', in: J. Waardenburg, *Islam. Norm, ideaal en werkelijkheid*, Houten: Fibula/Unieboek 2009.

Tarik Ramadan, *To Be a European Muslim*, Islamic Foundation, Markfield: Kube Publishing 1999.

Martin Shapiro, *Courts. A comparative and political analysis*, Chicago and London: The University of Chicago Press 1981.

Marlies ter Borg, 'Ook belangrijk: dé sharia bestaat helemaal niet', *NRC Next* 20 oktober 2010.

Anna Triandafyllidou (red.), *Muslims in 21st Century Europe: Structural and Cultural Perspectives*, New York: Routledge 2010.

Harry Veenendaal, 'Shariarechtbank geen bedreiging', *De Volkskrant* 9 juli 2009.

J.W.P. Verheugt, *Inleiding in het Nederlandse Recht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003.